

Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözömlmeleri

Prof. Dr. Sönmez KUTLU
Otto Yayınları, Ankara 2012, 478 sayfa.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sönmez Kutlu tarafından hazırlanan ve daha çok psikoloji ve sosyolojinin verileri göz önünde bulundurularak zihniyet sorgulamacı, çözümlemeci ve eleştirel bir mantık gözetilerek kaleme alınan kitap, Otto Yayınları'na 2012 yılında okuyucularla buluşturuldu. Eser aynı zamanda yazarın bildiri ve makale çalışmalarından müteşekkil olma gibi bir nitelik de taşıyor.

Kitap, on ana bölüm ve 3 ek kısmı ile kaynakça-dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Kitabın **birinci bölümü** giriş mahiyetinde olup bu kısımda İslâm düşüncesi üzerinde beliren değişik zihniyet yapılanmalarının çözümlemesi gerçekleştirilmektedir. Zira insanların fitri olarak farklı farklı yapılarda yaratılmış olmaları, içerisinde yetişmiş oldukları toplumun etkileri ve koşulanmış oldukları itikâdi değerlerin, onların duygu ve düşüncelerine bir anlamda istikamet verdiği dolayısıyla da dünya görüşlerini şekillendiren en önemli unsurlar olduğu gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Yazar bu husustaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: *“İnsanlar hâl, tavır, tutum,, davranış, duygu ve düşünceleri bakımından birbirinden farklıdırlar. Tabiatlarından kaynaklanan bu durum, içinde yaşadıkları toplumsal yapıyla birleşince onların dinî hayatlarının farklı biçimlenmesine sebep olmuştur. Aynı kültürel, siyasî, ekonomik ve dinî ortamlarda yetişen iki kişi arasında dahi, dinî anlama ve yaşayış biçimlerinde farklılıklar görülebilir. İnsanların dinî anlama, açıklama, yorumlama ve yaşama tecrübelerinde görülen*

farklılıklar ve dinî tipolojiler, temelde insanın tabiatında bulunan tipolojilerle yakından ilişkilidir.” (ss.14). Yazar bu bölümde söz konusu zihniyet biçimlerinin kültürel, siyasî, ekonomik ve dinî bakımdan değişik sebeplere dayalı olarak ortaya çıktığı gerçeğine değinerek, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan tarihî din söylemlerinin bir bakıma meşruiyet zeminini saptamaya çalışmaktadır. Daha açık bir anlatımla bu kısımda, İslâm düşüncesindeki tepkisel-kabilevî, akılcı-hadarî, gelenekçi-muhafazakâr, siyasî-karizmatik liderci ve keşifçi-inzivacı din söylemlerinin ana hatlarıyla bir tahlili yapılmaktadır. Şöyle ki yazar tepkiselci-kabilevî anlayışını şu sözleriyle tasvir etmektedir: “...Tepkisel-kabilevî din söyleminin veya zihniyetinin, medenî hayata uyumsuzluk, katı, sert ve şiddet yanlısı dünya görüşü, sistematik düşünceden yoksunluk, katı ve mutaassıp bir dindarlık; nasları zahiri ve literal okuma, dışlayıcılık ve tekfir etme, farklı görüşlere ve anlayışlara tahammülsüzlük, karizmatik toplum anlayışı (kabile/asabiyet), siyasî otoriteyi tanımama, sürekli bölünme, mutlak doğruluk iddiası gibi temel özellikleri bulunmaktadır.” (ss.25). Yazar, akılcı-hadarî söylem biçimini ise genel olarak Mâtürîdilik düşüncesinden hareketle ele alıp irdelemeye ve temellendirmeye çalışmaktadır: “Akılcı-hadarî din söyleminin/zihniyetinin çoğulcu din anlayışı, sistematik düşünce ve akılcılık (rey taraftarlığı), bireysel sorumluluk, bireysel dindarlık, akla dayalı din ve dünya görüşü, müslümanların eşitliği, te’vîl, sorgulama ve eleştirme, farklı görüşlere ve anlayışlara tahammül gibi temel özellikleri bulunmaktadır.” (ss.30). Yazar burada, Mâtürîdî düşüncüyü temel eksene alarak önemli tespitlerde bulunmaktadır. Buna karşılık gelenekçi-muhafazakâr din anlayışını ise, klasik olarak bilindiği biçimiyle ehli hadis üzerinden çözümlemeye çalışmaktadır. Yazar’a göre selefi ve hadisçi söylem, gelenekçi-muhafazakâr anlayışı destekleyen en önemli bir argümandır. (ss.31-33). Gerçekte yazar, gelenekçi-muhafazakâr söylemin, düşünce ve bilimin ilerlemesinin önünde en büyük engeli oluşturduğuna satır aralarında işaret etmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan yazar, siyasî-karizmatik liderci anlayışı çözümlerken genel olarak, Şîî-İmâmî yaklaşım tarzından esinlenerek konuya yaklaşmıştır (ss.35-41). Keşifçi-inzivacı yaklaşım biçiminde ise, tasavvufçuların ve tarikatlerin din tasavvurundan hareketle açıklamalar yapılmıştır (ss.41-47).

Tarihî sıralama dikkate alınarak hazırlanmış olan bu kitabın **ikinci bölümünde** ise, yazarın birinci bölümde kısmen yer açtığı; ancak tafsilatına değinmediği siyasi-karizmatik liderci din anlayışı müstakil bir konu olarak ele alınmış olup bütün yönleriyle hatta örneklemelerle desteklenerek okuyucuyla buluşturulmaya gayret gösterilmiştir. Yazar bu kısımda, çok değer atfettiği “*ehl-i beyt*” kavramının tarihî süreçteki ve Kur’ân’daki anlamsal-dilbilimsel çözümlerine oldukça geniş yer ayırmış; hem Şi’î-İmâmî hem de Ehl-i Sünnet din anlayışlarınca bu kavramın hep istismar edildiğinin altını çizerek anlamsal/kavramsal transformasyonlara dikkat çekmiştir (ss.85-111). Gerçekten de tarihî çerçeveyi ve yapılanmayı göz önünde bulundurduğumuzda, Ehl-i Sünnet yaygın biçimiyle siyasi-dünyevî otoriteyi ellerinde tuttuklarından vakıya daha fazla bağlı kalmaya ve gerçekliğe daha uygun teoriler geliştirmeye çalışırken Şi’î-İmâmî söylem ise, vakıyadan kopmuş, teolojik/kozmozolojik zemin üzerinde “*dinî ve ruhânî*” liderlik üzerine nazari modeller ihdas etmiştir (ss.143-144). Kaldı ki yazar da, imâmet/hilâfet anlayışının tarihî süreç içerisinde cereyan eden siyasi birtakım mücadelelerle gün yüzüne çıkan yeni siyasi durumlar muvacehesince başkalaştığı, değiştiği, geliştiği ve en-nihayet dönüştüğü kanısındadır (ss.105-109). Yazar bu bölümde son olarak, günümüz dahil olmak üzere üzerinde bir çok değerlendirmenin yapıldığı; ancak daha önce hiç dillendirilmeyen “*kerbela*” olayının yeniden ilmi, eleştirel ve çözümleneci bir metodoloji ile olayın “*sosyal*” yönünü de hesaba katarak değerlendirmede bulunmanın daha sağlıklı ve tutarlı olacağını ifade etmektedir (ss.111-136).

Kitabın **üçüncü bölümü**, İslâm düşüncesinde din-siyaset ilişkisi başlığını taşımaktadır. Yazar burada din-siyaset ilişkisi bağlamında öncelikle Kur’ân’ın ön gördüğü ve Hz. Peygamber’in de kendi yaşam felsefesinde içselleştirdiği devlet başkanlığı tipolojisi üzerinde yoğunlaşmaktadır (ss.137-143). Daha sonra da İslâm mezheplerinin din-siyaset anlayışına vurgu yapan yazar, bu çerçevede hilâfet-imâmet tartışmalarını yine din-siyaset ilişkisi çerçevesinde incelemeye çalışmaktadır (ss.143-150). Yazar bu bölümde ayrıca, el-Mâtürîdî’nin “*diyânet-siyaset*” ayrımına yaptığı orijinal tespiti üzerinde yoğunlaşmakta ve bu meyanda kendi düşüncelerini şu şekilde ortaya koymaktadır: “*Mâtürîdî’nin diyânet-siyaset ayrımı yapması ve*

birincisini peygamberlere, ikincisini ise kral/meliklere tahsis etmesi, dönemine kadar konuyla ilgili yapılmış tartışmalar ve ileri sürülen görüşlerle mukayese edildiğinde son derece önemlidir. Buradan hareketle diyânet/nübüvvet görevinin, Allah tarafından kendisine verilmiş bir görev iken, devlet başkanlığının ilahî bir misyon gereği olmayıp kendi siyasi ve içtihadî tercihi olduğu söylenebilir. Ancak o, bir kral, melik veya sultan değildi. Zaten başkanı olduğu devlet, bütün unsurlarıyla ve kurumlarıyla oluşmuş bir devlet değildi. Bu kurumlaşma ilk dört halife döneminde tamamlandı.” (ss.153). Yazar, gerçekte bu fikrin temellerinin Ebû Hanife'ye kadar uzandığının altını çizerek, din-siyaset ilişkisinin gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde gerekse de cumhuriyetin ilk yıllarında bu paralelde benzer şekilde devam ettiğini belirtmektedir. (ss.157-164).

Dördüncü bölümün konusu, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın teşekkülü, temsilcileri, fikirleri bugünkü durumu üzerinedir. Yazar bu kısımda öncelikle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın doğuşu ve ortaya çıkışı üzerinde durmakta daha sonra da bu isim adı altında beliren Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezheplerinin temsilcileri ile görüşlerini etraflıca incelemeye koyulmaktadır (ss.165-195). Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın doğuşu ve oluşumu noktasında tarihî ve sosyolojik kimi etkenlere de vurgu yapan yazar, Selefiyye diye başlı başına bir itikâdî yapılanma ve hareketten bahsetmemiş olsa da, “*hadis taraftarları*” başlığı adı altında bu itikâdî ekolu incelemeye çalıştığı gözlenmektedir (ss.173-180). Diğer taraftan, kendi söylemiyle Ehl-i Sünnet'in gerçek birer müntesibi olarak takdim ettiği hem Eş'arîliğin hem de Mâtürîdîliğin teşekkülü, tarihçesi ve görüşleri üzerinde yoğunlaşan yazar, özellikle de son dönemde Ehl-i Sünnet ekolü adı altında Mâtürîdîliğin daha fazla itibar ve rağbet gördüğünü ifadeye çalışarak, bu istikamette günümüzde Mâtürîdî kaynakların pek çoğunun önemi haiz eserler olduğuna bu vesile dikkati çekmektedir. Nitekim Yazar, bu konudaki düşüncelerini şöyle özetlemektedir: “*Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, Osmanlı'dan devralınan geleneğin etkisi sonucu, Mâtürîdîlik daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Hatta ilmihal kitaplarında ve imamlar için hazırlanan el kitaplarında, önceden beri var olan 'fıkıhta mezhebimiz Hanefîlik, itikatta Mâtürîdîlik'* şeklinde bir kimlik pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Son zamanlarda ilmî çevreler ve araştırma merkezle-

ri, Mâtürîdî geleneğe daha fazla ilgi göstermektedirler. Bunun sonucu olarak Mâtürîdî metinler yayımlanmakta, yayımlanan bu metinler, lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim ve öğretime konu edilmektedir.” (ss.201). Yazar bu bölümü, Ehl-i Sünnet kelâmı üzerine yapılan çalışmaların bibliyografyasını sunarak tamamlamaktadır (ss.201-204).

Yazar **beşinci bölümü**, tıpkı dördüncü bölümde izlediği metodolojisine uygun olarak bu kez de Şi’a mezhebi üzerine kurgulamıştır. Yazar bu kısımda, Şi’a’nın isimlendirilmesinden tutun da doğuşu, teşekkülü ve gelişimi konusunda geniş bilgiler sunmaktadır (ss.205-211). Aynı zamanda yazar, Şi’a’nın önemli birer kolunu oluşturan Zeydiyye, İsmailiyye ve İmamiyye Şi’a’sı üzerinde derinlemesine incelemede bulunmaktadır. Başka bir deyişle Zeydiyye, İsmailiyye ve İmamiyye Şi’a’sının temsilcileri ile onların fikir ve görüşlerini tespiti çalışmaktadır (ss.211-250). Zira yazarın özellikle de İsmailiyye’nin görüşlerini kendilerince geliştirdikleri “zâhir-bâtın” ikileminden hareketle ele almaya ve sonrasında temellendirmeye çalışmış olması bu anlamda kayda değerdir. Yazar bu bölümü, günümüzde varlığını hala devam ettiren Zeydiyye, İsmailiyye ve İmamiyye Şi’a’sı özelinde, Şi’a mezhebinin genel bir değerlendirmesini yaparak ve mezkur mezheplerle ilgili bir literatür sunarak sonuçlandırmaktadır (ss.250-256).

Kitabın **altıncı bölümü**, yazarın daha önceden müstakil bir kitap çalışması olarak hazırlamış olduğu “*Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*” başlıklı eserinin bir nevi özeti durumundadır. Sözgelimi, Mürcie’nin bir mezhep olarak ortaya çıkışı hakkında yazar şunları söylemektedir: “*Dini, birlik ve beraberlik içerisinde yaşanan bir olgu olarak kabul eden Mürcie, teorik olarak birbirine muhalif müslüman mezhep ve kabilelerin, Allah’a inandıkları müddetçe birbirini öldürmelerini ve tekfir etmelerini bırakarak bir arada yaşamak zorunda olduklarını iddia etmesi dolayısıyla, mezhep kavgalarının ve çekişmelerinin yoğun olarak yaşandığı Kûfe ve diğer büyük şehirlerde, özellikle de yerleşik hayata alışkın Arap olmayan müslümanlar arasında büyük ilgi gördü...*” (ss.301). Yazar bu kısımda, Horasan ve Maveraünnehir’de varlığını hissettirerek Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinde birinci derecede etkili olan hatta Mâtürîdîliğin zeminini hazırlayan Mürcie mezhebinin doğuşu, alt kolları, görüşleri,

temel literatürü (edebiyat) ve İslâm düşüncesine olan pozitif katkılarını ele almaktadır (ss.257-302). Yazarın burada, Mürcie'nin görüş ve yaklaşım biçimlerine değinirken ayrıca fikhî ve tasavvufî görüşlerine yer açması, bu anlamda isabetli olmuş ve konunun bütünlük ve tutarlılığına da katkı sağlamıştır. Yazar, Mürcie'nin görüşleri ve daha özeldede İslâm kültürüne katkıları konusunda şunları dile getirmektedir: “Akılcılığı benimseyen, sistematize eden ve tarihe rey taraftarları olarak geçen Mürcie'nin itikâdî ve fikhî konularda ileri sürdükleri görüşlerinde, daima dinde kolaylık ilkesine önem vermele-ri ve mensuplarının özellikle mevalî kesimden olması gibi sebepler, Mürcie'yi yeni fethedilen bölgelerde ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve siyasî pek çok problemle ilgilenmeye ve bunlara çözüm üretmeye sevk etti. Böylece Mürcie, ileri sürdüğü bu görüşleri sayesinde, Horasan ve Maverâünnehir'de yaşamakta olan çeşitli milletlerin, özellikle Türklerin topluca müslüman olmasını kolaylaştırdı. Hatta Mürcie'nin iman nazariyesi, Horasan ve Maverâünnehir'de yeni müslüman olanların Arap müslümanlarla eşit haklara sahip olabilmek için Emevî zulmüne karşı sürdürdükleri mücadelenin temelini oluşturdu...” (ss.302).

Yazar, **yedinci bölüm**de gerek doğuşu ve teşekkülü açısından olsun gerekse de fikirleri ve tesirleri itibariyle İslâm düşüncesinde üzerinde bir yığın spekülasyonların yapıldığı itikâdî grup olan Kerrâmiyye ve itikadî üzerinde durmaktadır (ss.303-319). Yazar, Kerrâmiyye ekolünü tanıtırken tarihî bir çerçeve sunmakta olup bu mezhebin oluşumundaki dinî, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel değişkenlerin önemli ölçüde zihniyet sorgulamasını gerçekleştirmektedir. Hatta, bu tespitler ve gerekçeler doğrultusunda Kerrâmiyye'nin, gerçekte sünî itikad esaslarına yakın bir konumda olduğunu da belirtmektedir: “Kerrâmîlik, İslâm'a girmeyi kolaylaştıran bir iman nazariyesini geliştirerek Horasan, Maverâünnehir ve Hindistan bölgesindeki Ehl-i Kitap ve diğer din mensuplarından pek çok kişinin müslüman olmasını sağlamıştır. Bölgedeki aşırı akımlardan Mu'tezile, Şi'a, İsmaililik ve hadis taraftarlarının fikirlerine karşı çıkmış ve bunlarla mücadelede Ehl-i Sünnet'le aynı safta yer almıştır.” (ss.319). Çünkü yazar, bir mezhebi ele alıp değerlendirirken, sadece dışarıdan veya içeriden yapılan tenkit ve önerilerin sonuçta o mezhebi yeterince tanıtmayacağı kanaatindedir. Zira tarihî süreç-

te ortaya çıkmış herhangi bir hareket, ancak içinde bulunduğu şartlar ve imkânlar çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmalıdır. Eğer bizler, herhangi bir hareketi ya da mezhebi, görüş ve düşünceleri yerleşmiş ve kalıplaşmış başka bir mezhep ve harekete göre değerlendirmeye kalkarsak, farklı ve yanlış sonuçlara ulaşmamız kuvvetle muhtemeldir. Başka bir söylemle, dinî nassların ilgili mezhep tarafından nasıl ve ne şekilde anlaşıldığı problemi, söz konusu mezhebi anlamada önemli birer kriter olacaktır. Yazarın bu kısımda ayrıca, Kerrâmî görüşler bağlamında teşekkül eden diğer fırkaları çözümleyerek Kerrâmiyye'ye yapılan tenkitleri, temel kaynaklarını ve bu hareketin İslâm düşüncesine sağladığı katkıları günümüz perspektifinden yaklaşılarak değerlendirmeye çalışması kayda değer bir taraftır (ss.312-319).

Kitabın **sekizinci bölümü**, yazar tarafından bir nevi kaynak incelemesine tahsis edilmiştir. Yazar bu kısımda, altıncı bölümde tarihî arka planı, görüşleri, temsilcileri ve günümüze olan tesirleri itibariyle geniş bir biçimde açıklayarak ortaya koymuş olduğu Mürchie'nin, ilk metinlerini tanıtmaya dolayısıyla da analiz etmeye çalışmaktadır. Yazar burada öncelikle, Mürchie mezhebinin doğuşu ve görüşlerinin teşekkülünde önemli payeye sahip olan Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'nin (ö.100/718), "*Kitâbu'l-İrcâ*" isimli risalesini tektik etmektedir. (ss.321-352). Yazar, yazılış tarihi olarak hicrî 50-70 yıllarını işaret ettiği ve tercümesini de sunduğu "*Kitâbu'l-İrcâ*" hakkında girişte şunları söylemektedir: "*Hasan ibn Muhammed ibn Hanefiyye'ye nispet edilen bu eser, ircâ akidesinin bize ulaşan en eski ilk yazılı metni kabul edilmektedir. İki sayfalık bu risale, İbn Ebî Ömer el-Adenî (ö.243/857) tarafından nakledilmek suretiyle günümüze kadar ulaşmıştır...*" (ss.324). Yazar daha sonra ise, Sâbit b. Kutnâ'nın (ö.110/728) "*İrcâ Kâsidesi*" ile yine aynı isimdeki Muhârib b. Disâr'ın (ö.116/734) "*İrcâ Kâsidesi*" hakkında bilgilen-dirmelerde bulunmaktadır. Zira yazar, Sâbit b. Kutnâ ile ilgili olarak şu ön bilgileri kaydetmektedir: "*Sâbit Kutnâ, şiirlerinde Mürchie'nin temel fikirlerini işleyerek bu mezhebin yayılması için hem siyasi hem de fikrî mücadelede bulunmuştur. Onun bu mezhebi seçmesi, Horasan'da Mürchie ve Hariciler arasında yapılan tartışmalara katılması neticesinde olmuştur...*" (ss.334). Bu kasidenin yazılış tarihi olarak, hicrî 82/701 yıllarından sonraki bir tarihi işaret eden yazar,

bu kasidenin tercümesini de sunarak sözlerini şöyle tamamlamaktadır: “*Sâbit Kutnâ'nın bu kasidesi, bölgede Mürcî fikirlerin yayılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. O, müslümanlar arasında itikâdî esasları manzum olarak ifade etme geleneğini ilk başlatanlardan biri olarak kabul edilebilir. Bu sebeple kasideyi bölgede Mürcie'nin ilk yayıldığı yıllarda kaleme alınan ve Horasan ve Maverâünehir'deki ircâ akidesini bize kadar ulaştıran ilk Mürcî vesika olarak görmekteyiz.*” (ss.337). Yazar, bu bölümde son olarak Muhârib b. Dîsâr'ın, “*İrcâ Kâsidesi*” üzerinde durmaktadır. İbn Dîsâr'ın yetiştiği ortam, kişiliği ve görüşleri hususunda genişçe bilgilendirmelerde bulunan yazar, “*İrcâ Kâsidesi*”ni incelemeye koyulurken şunları kaydetmektedir: “...33 beyitten oluşan bu kaside, 116/734'e kadar Kûfe Mürciesi'nin Hz. Ali ve Hz. Osman'la ilgili düşüncelerindeki gelişmeyi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Muhârib b. Dîsâr bu şiiri özellikle, Şi'î çevrelerde büyük yankı uyandırmış, kendinden sonraki kuşaktan Seyyîd Himyerî (ö.173/789) ve Ebû Mansûr en-Nemerî (ö.187/802 den sonra) gibi Şi'î şairler arasında tartışılmaya devam etmiştir.” (ss.340). Bu kasidenin İbn Dîsâr tarafından, 113/731 yıllarında yazılmış olabileceğini kaydeden yazar, sonunda bu kasidenin de tercümesini okuyucularıyla paylaşmaktadır. Yazar bu bölümün en sonunda ise, ayrıca Sâlim b. Zekvân'ın “*Sîre*” adlı eserindeki Mürcî kısmının bir tercümesini sunmaktadır (ss.346-352).

Yazar **dokuzuncu bölümde**, günümüz İslâm mezhepleri tarihçilerinin ilmi ve bilimsel araştırmalarda izlemesi gereken temel metodolojileri hakkında bilgiler vermektedir. Yazar, bu bölümü daha çok metodoloji üzerine kurgulamış gibi gözükmektedir. Yazar bunu yaparken öncelikle “fırak”, “milel-nihal” ve “makalât” kavramları ile bu kavramların oluşturduğu “geleneğe” üzerinde yoğunlaşarak mezhebî yapıları oluşturan unsurlar üzerinde durmakta ve mezhep-din ilişkisi konusunda bilgiler aktarmaktadır (ss.353-373). Hatta yazar, zamanımıza kadar ulaşmış olan “makalât” türü eserlerin genel özellikleri hakkında bilgilendirmede bulunarak onların listesini de bu kısımda sunmaktadır (ss.374-384). Daha sonra ise, cumhuriyet döneminde mezhepler tarihinde ortaya konulan yeni yaklaşım biçimleri tasnif edilerek maddeler halinde şu başlıklarda sunulmuştur: Tarihî-materyalist yaklaşım, normatif-teolojik yaklaşım, sosyal-pozitivist yaklaşım, tarihsel-sosyolojik yaklaşım ve zihniyet çözüm-

leyici psiko-sosyal yaklaşım. Bunlardan tarihi-materyalist yaklaşım tarzı, “*tarihin bütün olaylarını ekonomik sebeplere indirgeyerek izah etmeyi savunmaktadır*” (ss.391). Normatif-teolojik yaklaşım biçimini savunanlar, “*inceledikleri mezhebi, İslâm düşüncesindeki yeri, önemi, katkısı ve değeri açısından değil mensubu olduğu mezhebin görüşleri açısından değerlendirmekte, diğerlerinin doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koymaya çalışmaktadır*” (ss.392). Bu yaklaşım, klasik mezhepler tarihi eserlerinin, mezhepleri ve grupları fikir veya yaklaşımları çerçevesinde ele alarak hak-batıl kategorisine göre değerlendiren ve hak kabul edilen Ehl-i Sünnet’e göre bu anlayışı son dönemlerde benimseyen ve savunusunu yapan Şerafeddin Yaltkaya, İzmirli İsmail Hakkı ve Yaşar Kutluay gibi bilim adamlarınca dillendirilmiştir. Sosyal-pozitivist yaklaşım biçimi ise, Yusuf Ziya Yörükân tarafından uygulanmaya çalışılmış; ancak kendisinden sonra taraf-tar ve izleyici bulamamıştır (ss.393-397). Yazarın, “*tarihselci*” ya da “*sosyo-politik*” olarak da ifadelendirmeye gayret gösterdiği tarihselci-sosyolojik yaklaşım, özellikle oryantalistlerin yaklaşımından etkiler taşımakta olup Türkiye’de ilk defa Muhammed Tavî et-Tancî tarafından uygulamaya konulmuştur. Daha sonra bu yaklaşımı, kendi eserlerinde Ethem Ruhi Fığlalı ile öğrencisi Hasan Onat uygulamaya devam ettirmişlerdir (ss. 398-399). Son yaklaşım biçimi olan zih-niyet çözümleyici psiko-sosyal yaklaşım tarzının patenti ise, bu kitabın yazarı Sönmez Kutlu’ya aittir. Bu yaklaşım biçimi aynı kültürel, siyasî, ekonomik ve dinî ortamlarda bulunmalarına rağmen insanların niçin birbirinden farklı dini anlama ve yaşama modellerine sahip olabildikleri sorusunu temele alarak, antropoloji, sosyoloji, psikolojisi ve bilgi sosyolojisi gibi diğer bilimlerin verilerinden yararlanarak yeni bir sistem inşa etmeye matuf bir yapıyı ifade etmektedir (ss.399-402). Yazar bu yaklaşım tarzı ile ilgili kendi değerlendirmelerini şu şekilde aktarmaktadır: “*İnsanlar hâl, tavır, tutum, davranış, duygu ve düşünceleri bakımından birbirinden farklıdır. Tabiatlarından kaynaklanan bu durum, içinde yaşadıkları sosyal yapıyla birleşince onların dinî hayatlarının farklı biçimlenmesine sebep olmuştur. Aynı kültürel, siyasî, ekonomik ve dinî ortamlarda yetişen iki kişi arasında dahi, dini anlama ve yaşayış biçimlerinde farklılıklar görülebilir...*” (ss.401). Yazar bu kısmı, İslâm mezhepleri tarihi yazıcılığının günümüzde karşılaştığı problemler başlığı adı altında

“kaynak kritiği ve eleştirel yaklaşım”, “tasviri/betimleyici ilke”, “fikir-hadise etkileşimi”, “fikirler üzerinde derinleşme”, “şahıslar üzerinde yoğunlaşma”, “tarafsızlık” ve “disiplinler arası işbirliği” gibi metodik sayabileceğimiz bazı önerilerle tamamlamaktadır (ss.402-410).

Kitabın **onuncu bölümü**, yazar tarafından İngilizce çevirilere ayrılmıştır. Yazar bu bölümde, Michael Cook’un “*İslâm’da Aktivizm ve Quietizm: İlk Mürcie’nin Durumu*” ile Hasan Hanefi’nin “*Konulu Kur’ân Tefsiri (ve Mezhebî Tefsirler)*” başlıklı makalelerini, İngilizce’den Türkçeye tercüme etmiştir. Birinci makale, ilk mürcülük hakkında bilgi vermesi, mürciî siyaseti tanıtmaya ve aktivizm ve quietizm konusunda geniş bilgiler içermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir (ss.411-422). Diğeri ise, konulu tefsir çalışmalarının metodolojisi, kuralları ve temsilcileri hakkında geniş bilgileri kapsamakta olup (ss.430-440); yazar bu bölümde ayrıca, Kur’ân’ı baştan sona yorumlayan tefsirlerin yetersizliğine vurgu yaparak, farklı disiplinlerin Kur’ân yorumlarına da bu vesile ile değinmektedir (ss.423-430).

Ek-1, günümüze ulaşmış makalât türü eserleri, makalât yazarlarının ölüm tarihlerine göre sıralayan bir listedir ki, sahanın araştırmacıları için önemli bir kaynak listesi özelliğindedir (ss.411-444).

Ek-2’de ise, “makalât” ve “firak” geleneği ile alakalı Türkçe ve yabancı dillerde yapılan bazı çalışmaların listesi sunulmaktadır. Bu kısım, bilim dünyasında İslâm mezhepleri tarihi klasik kaynakları üzerine yapılmış olan kitap ve makale çalışmalarını tanıtmaya bakımından son derece önemlidir (ss.445-448).

Üçüncü ek, yine sahayı tanımak ve uzmanlaşma yolunda ilerlemek isteyenler için Türkçe eserlerden oluşan “seçme” bir kaynakça niteliği değerindedir. Yazar burada, İslâm Mezhepleri Tarihi bilim alanıyla ilgili daha çok ülkemizde yapılmış olan “yüksek lisans” ve “doktora” çalışmalarının bir nevi bibliyografyasını kaydetmektedir (ss.449-455).

Yazar, kitabına ayrıca bir sonuç bölümü açmayı gerekli görmemiş ve kaynakça-dizin kısmıyla sonuçlandırarak bu kitabını okuyucusuyla buluşturmuştur.

Kitap, gerçekten de yazarının başlangıçta hedeflediği üzere İslâm Mezhepleri Tarihi bilimini, alan, kaynak ve metodoloji olarak tanı-

mak ve bu istikamette ilerlemek isteyenler için adeta bir parola niteliğindedir. Kitapta konular genelde kategorik bir tarzda incelenmeye çalışılmış; bu yapılırken de sorgulamacı, eleştirel ve çözümleneci bir mantık izlenmiş olup yazarının deyişiyle, psiko-sosyal bir yaklaşım sistemi ön görülmüştür.

Sonuç olarak; Prof. Dr. Sönmez KUTLU'nun yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu veciz eserinin, inceleme konusu yapılan hususlar başta olmak üzere kullanılan dil ve üslup hatta, izlenen metodoloji itibariyle özgün, yaratıcı ve ilmî bir çerçevede kaleme alınmış olduğunu belirtmek gerekir. Bu eser, İslâm Mezhepleri Tarihi alanında daha önceden bilimsel ve ilmî toplantılarda sunulan bildiri ve değişik dergilerde yayımlanmış olan makalelerden müteşekkil bir yapıyı içermiş olsa bile, ilgili alanın temel eserlerini, literatürünü, oluşumlarını ve metodolojisini günümüz araştırmacılarına ve okuyucularına tanıtmaya bakımından son derece değerlidir. Bu itibarla, eserin sadece Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanlarında var olan önemli bir boşluğu doldurma amaç ve niteliğini haiz değil; bunun yanı sıra, ilk dönem İslâm tarihi ile ilgili araştırma yapmak isteyenlere örnek olmak ve onların zihin dünyalarını yeniden şekillendirerek başta İslâm'a ve İslâmî ilimlerin gelişimine yönelik özde yararlı bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür.

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Muş Alparslan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
huseyindogan5555@hotmail.com

